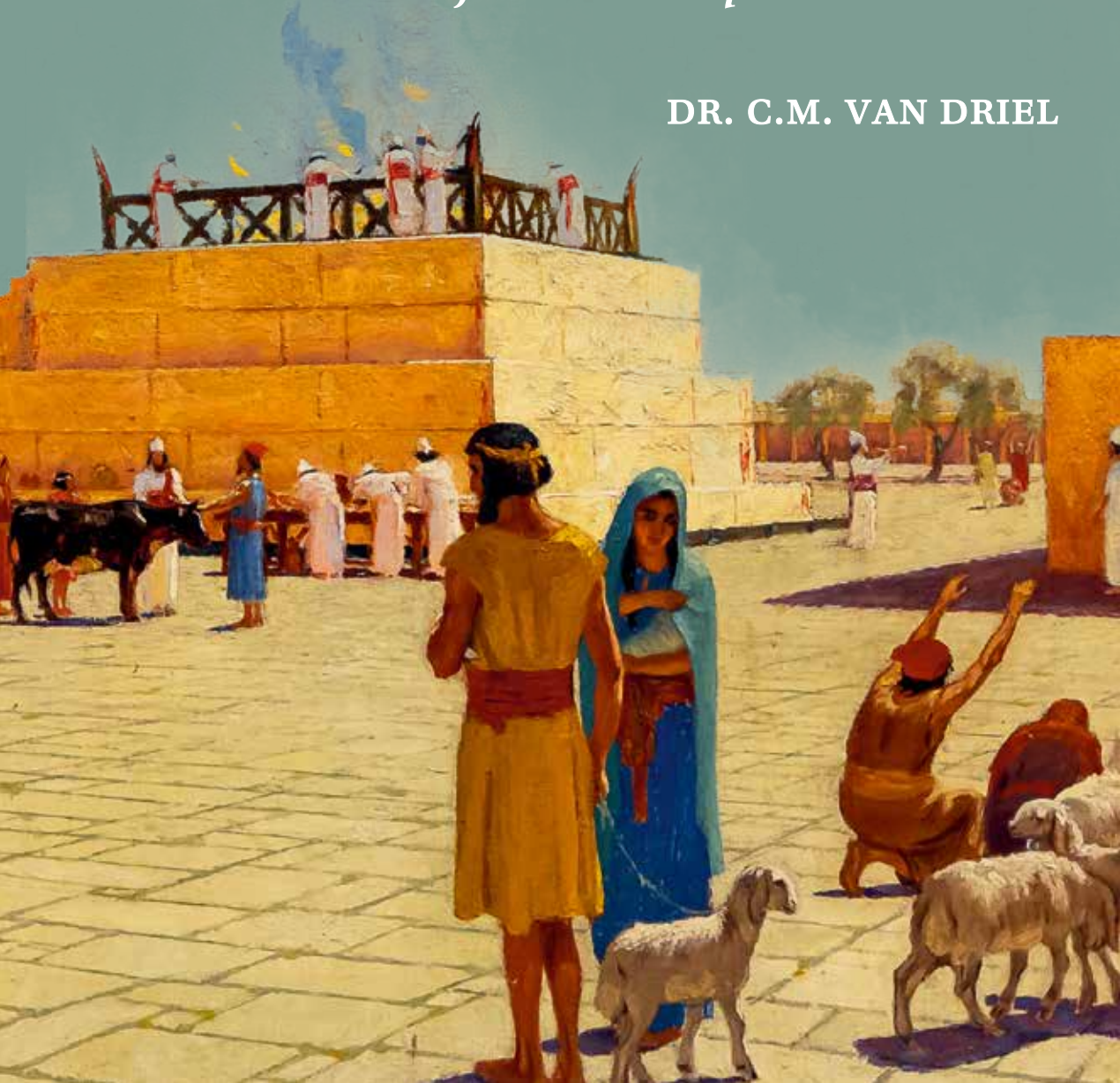

ETHISCH HERVORMD

*Johannes de Groot (1886-1942)
in volkskerk en bijbelwetenschap*

DR. C.M. VAN DRIEL

Ethisch hervormd

God immers houdt de ganse
aarde in stand en staat,
hier in het ondermaanse
verheft Hij zijn gelaat.

(Willem Barnard)

Ethisch hervormd

Johannes de Groot (1886-1942)
in volkskerk en bijbelwetenschap

C.M. VAN DRIEL

Hilversum
Verloren
2025

De Passage Reeks is verbonden met het HDC Centre for Religious History (voorheen Historisch Documentatiecentrum) aan de Vrije Universiteit Amsterdam. In de serie verschijnen wetenschappelijke publicaties over de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme. Redacteur: prof. dr. Fred van Lieburg.

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van Stichting Fonds legaat 'Ad Pias Causas', Stichting Gilles Hondius Foundation, Stichting Zonne- weelde, Stichting Meijers-van Meer en J.B. Scholtenfonds & H.S. Kammingafonds.

Afbeeldingen op het omslag: portret uit familiebezit (1942) en olieverfschilderij 'Bij Gods altaar' van Tjeerd Bottema (1884-1978), gemaakt in 1931 met behulp van aanwijzingen van Johannes de Groot voor een schoolplatenproject (origineel bij het Katwijks Museum, bewerkt).

ISBN 9789464551648

© 2025 C.M. van Driel
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak en omslagontwerp: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding	9
De keus voor De Groot	11
De ethisch-orthodoxe richting	13
Het ethisch beginsel	17
Theologisch-kerkelijke positionering	19
Het einde van de ethische richting	24
De Groot als vertegenwoordiger van de ethische orthodoxie	26
1 Jeugd en studententijd	28
1.1 Boerenafkomst	28
1.2 Naar de grote stad	29
1.3 Een begaafde leerling	31
1.4 Theologiestudent	33
1.5 De Groningse theologische faculteit	34
1.6 Orthodox en vrijzinnig	36
1.7 Studentenleven	37
1.8 Een gouden medaille	40
1.9 Actief in het dispuut M.A.T.A.	42
1.10 Erelid (af)	44
1.11 Proponent in de Nederlandse Hervormde Kerk	46
1.12 Studieverblijf in Palestina	47
1.13 Internationaal netwerk	52
2 Docent, doctor, dominee	57
2.1 Gymnasiumdocent	57
2.2 Promotie	58
2.3 Taal, theologie en context van het Oude Testament	60
2.4 Theologisch-wetenschappelijke positionering	63
2.5 Huwelijk	65
2.6 Dorpsdominee in Garrelsweer	68
2.7 Proefschrift: gekritiseerd en gewaardeerd	72
2.8 Voortgaand debat	74
2.9 In de kerkelijke richtingenstrijd	76

2.10	Taalstudie	78
2.11	Predikant te Roodeschool	80
2.12	Classicale context	82
2.13	Publiceren: Palestina tijdens de Eerste Wereldoorlog	84
2.14	Wetenschapper en docent	86
3	Vleugels uitslaan in Vlissingen	88
3.1	Een ideale kandidaat	88
3.2	Vlissingen na de Eerste Wereldoorlog	90
3.3	Maatschappelijke problematiek	92
3.4	Om het hart van de bevolking	93
3.5	Om het hart van de gemeente	96
3.6	Christelijk onderwijs	99
3.7	Ethisch-orthodoxe diversiteit	101
3.8	Confessionele vorming	103
3.9	De toekomst van Palestina	104
3.10	Publicatiepauze	107
4	Grotestadspredikant in Den Haag	112
4.1	Intrede	113
4.2	Stadsgemeente en grootstedelijke problematiek	114
4.3	Een wijk in opbouw	115
4.4	Bredere inzet	119
4.5	Jeugdwerk	119
4.6	Confessionelen en ethischen	122
4.7	De Band des Vredes: een breed-orthodoxe kiesvereniging	125
4.8	Bestuurlijke activiteiten	128
4.9	Spiritisme, theosofie, antroposofie	130
4.10	Wetenschappelijk productiviteit	133
4.11	Reserves en waardering	136
4.12	Tweede Palestinareis in 1926	138
4.13	Reisverslagen en reisconnecties	141
4.14	Afscheid van het domineesleven	142
5	Van kansel naar kathedraal	145
5.1	Gepasseerd in 1917 en 1924	146
5.2	Een nieuwe kans in 1927	148
5.3	Krachtenveld	151
5.4	Tweede keus	155
5.5	Een bescheiden begin	156
5.6	Gemengde reacties	158

6	Hoogleraar in Groningen	160
6.1	Stad en universiteit	160
6.2	Sfeer en samenwerking in de theologische faculteit	163
6.3	Orthodoxie in de letterenfaculteit	166
6.4	Opnieuw naar Palestina	168
6.5	Docent en wetenschapper	172
6.6	Archeologische en psychologische interesse	175
6.7	Ouderling in de hervormde gemeente	178
6.8	Nevenactiviteiten	181
6.9	Voorzitter van de Vereeniging voor Christelijk Onderwijs	184
6.10	Aristocratische bestuursstijl	186
6.11	Bezuinigingsplannen	188
6.12	Tweede bezuinigingsronde	190
7	Ethisch-orthodoxe wetenschapsbeoefening	196
7.1	Boek van Godsopenbaring	196
7.2	De verhouding van Oud en Nieuw Testament	201
7.3	Voortgaande openbaring	202
	<i>Godsdienstige waarde</i>	203
	<i>Ethische waarde</i>	205
7.4	Geloof en wetenschap	206
7.5	Archeologisch onderzoek	209
7.6	Literaire kritiek	212
7.7	De historische betrouwbaarheid van de hoofdlijnen	216
7.8	Onderdelen en details	217
7.9	Wonderverhalen	220
7.10	Te midden van tijdgenoten	221
8	Hoogleraar in Utrecht	229
8.1	Persona non grata	230
8.2	Exegese van de verticale lijn	235
8.3	Inleiden in de tempel	238
8.4	Weer naar Palestina	241
8.5	Herstel van de leerstoel Hebreeuws?	245
8.6	Drukke nevenactiviteiten	248
8.7	NCRV-bestuurder	251
8.8	Publicitaire prestaties	255
8.9	Geestelijk leiding geven	256
8.10	Houding tijdens de bezetting	259
	<i>Onderwijs</i>	259
	<i>Omroep</i>	260

8.11 Stijgende onderwijslast	263
8.12 Bezettingsperikelen aan de universiteit	265
Besluit	270
Uitvaart	270
Herdenkingen	272
Nalatenschap	274
Betekenis	277
<i>Palestinakenner</i>	279
<i>Kerkelijk brugfiguur</i>	281
<i>Wetenschapper in de ethisch-orthodoxe traditie</i>	283
Bijlagen	287
Bijlage I. De Groots dateringen van oudtestamentische boeken	289
Bijlage II. Bibliografie Johannes de Groot	291
Bijlage III. Beknopte karakterisering van de kerkelijk-theologische richtingen	295
Illustratieverantwoording	297
Geraadpleegde bronnen	298
Register van persoonsnamen	315

Inleiding

Bedenk voortdurend, jongeman, dat de wereldse wetenschap tot een grote kracht is uitgegroeid en dat zij, vooral in deze laatste eeuw, alles wat ons in onze heilige boeken als heilig is overgeleverd uiteengerafeld heeft en dat na onbarmhartige analyse door de geleerden dezer wereld er van al wat voorheen heilig was letterlijk geen spoor is overgebleven. Maar hun analyse geldt slechts brokstukken en aan het geheel is hun blik voorbijgegaan met een verblinding die niets minder dan verbijstering verdient. En toch blijft dat geheel ook voor hun blikken onverwrikbaar en recht overeind staan als voordien en de poorten der hel zullen het niet overweldigen.¹

Van de Bijbel, waarop dit citaat van Dostojevski betrekking heeft, heeft Johannes de Groot (1886-1942) geen tekst ongelezen gelaten. Bij zijn vertrek voor een studieverblijf in Palestina kreeg hij in 1911 een Statenbijbel mee die hij blijkens datumnotities zijn leven lang gebruikte. Talloze streepjes en kringeltjes markeren wat hem trof. Op de bladzijde waarop Genesis 17 staat afgedrukt, over het verbond dat God met de aartsvader Abraham sloot, noteerde hij op blanco stukjes een lied:

Neen, Heer, ik wil van U niet scheiden
'k Blijf d'uwe altijd, blijf Gij de mijn'
Uw liefde moet alom mij leiden,
Uw leven moet mijn leven zijn.

Als bijbelwetenschapper vond De Groot wat van allerlei teksten en tradities. Hij zou zijn werkzame leven besteden aan de interpretatie van wat er stond en wat de herkomst ervan was. Maar door de bomen bleef hij het bos zien. Voor hem was de Bijbel wat ze voor vader Païsi in *De broers Karamazov* was: een heilig boek, omdat God er zijn zeggingskracht in liet gelden, een boek dat inhoud gaf aan de band tussen God en hemzelf. Ongetwijfeld heeft De Groot het citaat gekend. Hij koesterde een grenzeloze bewondering voor Dostojevski, over wie hij lezingen hield en studiekringen leidde. Diens ziel noemde hij 'een geestelijke hemel, in welks diepten God Zijn volmaakt werk heimelijk volbracht.'²

Johannes de Groot was een grensganger onder de oudtestamentici van zijn tijd in Nederland. Anders dan veel tijdgenoten zocht hij verbinding met vakgenoten

¹ F.M. Dostojevski, *De gebroeders Karamazov*, Amsterdam 2000, 227.

² Recensie in *SdT* 14 (1925) 321.

van diverse theologische richtingen, ook als zij hadden laten merken dat zij zijn werk maar matig waardeerden. Sommigen bleven de boerenzoon in hem zien en vonden hem te weinig beschaafd. Maar vele anderen waren getroffen door zijn brede oriëntatie, openheid voor mensen en ontwikkelingen, voor kunst en literatuur. Hij bouwde een reputatie op als Palestinakenner, oudtestamenticus, docent en prediker. De Groot was een gerespecteerd wetenschapper.

Bij zijn academisch werk was de kerk nooit ver uit zijn gedachten. Veel van wat De Groot publiceerde, kenmerkt zich door een pastorale inslag. Dat kan geduid worden als een zwakte, maar ook als de kracht die zijn werk minder tijdgebonden maakte. Door tijdgenoten werd hij gezien als een geleerde die de taal van het hart bleef spreken. Dat deed hij in de Nederlandse Hervormde Kerk door vaak te preken en in breder verband door meditaties te plaatsen in diverse bladen. Veel groter werd zijn bereik door ook voor de radio te mediteren.³ De Amsterdamse gereformeerde predikant K. Sietsma preees de warme, persoonlijke en levendige toonzetting van De Groots radiomeditaties, die deels gepubliceerd werden in het boek *In de binnenkamer van het Oude Testament* (1939).⁴ Een aantal citaten maakt duidelijk waarom:

Rondom de woorden is een wijde van woordeloosheid.⁵

Het sterke, het echte gebed verandert ons; als ons gebed ons niet verandert, weten we niet wat bidden is. Bidden staat gelijk met: door Gods Geest veranderd worden.⁶

De dood maakt geenszins alle mensen gelijk; een ieder sterft zijn eigen dood en heeft na zijn dood een eigen lot.⁷

God heeft vele groote namen, alle nog te klein voor Hem; onder de allergrootste en allerdiepste behoort deze: Hoorder der gebeden.⁸

De zonde is [...] het eenige waarvoor wij bang moeten zijn en huiveren, want daarin openbaart zich een geheimzinnige macht, waartegen geen menselijke macht iets vermag.⁹

Luisteren naar God is een zeer hoge kunst, die gelijk staat met overgave, met bereidheid om God in ons te laten werken door Zijn woord en door Zijn Geest.¹⁰

God is geen veelspreker; Hij is ook geen bedelaar, die telkens weer aan de deur staat. Hij komt op Zijn tijd, op Zijn plaats; en dan: 'Spreek Heere, want uw knecht hoort'.¹¹

3 'De radio heeft hem populair gemaakt', aldus *Christelijk Sociaal Dagblad voor Nederland* 8 december 1939.

4 'Hartelijk aanbevolen voor wie de stichting door het Woord zoekt' (*De Standaard* 4 december 1939).

5 *In de binnenkamer van het Oude Testament*, Nijkerk 1939, 44.

6 *In de binnenkamer*, 46-47.

7 *In de binnenkamer*, 59.

8 *In de binnenkamer*, 73.

9 *In de binnenkamer*, 74.

10 *In de binnenkamer*, 89.

11 *In de binnenkamer*, 93.

Het zijn slechts een paar juweeltjes. De Groots promotor en latere collega L.H.K. Bleeker noteerde over het boek: 'De schrijver neemt als een vertrouwde vriend den lezer bij de hand en houdt een intiem gesprek met hem, dat dezen zal bijblijven. Aanhalingen ten bewijze laat ik achterwege. Men zou den ganschen bundel moeten afdrukken.'¹² Dit kan ook hier niet, maar *In de binnenkamer van het Oude Testament* verdient de status van meditatieve klassieker.

De keus voor De Groot

Dit boek gaat over De Groot, maar wil via hem zijn kerkelijke en academische context in beeld brengen. Het is een biografie die de derde generatie ethisch-orthodoxen kleur op de wangen wil geven. Grosso modo zijn dat de ethischen die vooral na de Eerste Wereldoorlog begonnen met publiceren.¹³ Over de ethisch-orthodoxen verderop meer, nu de keus voor een biografie, en wel van De Groot. Over het genre van de biografie is wel gezegd dat het de traagste vorm van geschiedenis is, 'een wereld van details, uiterst materieel en brongebonden'.¹⁴ Mij spreekt dit genre aan, omdat in deze wereld veel nieuws te vinden is. Wie haar doorkruist, ontdekt haar eigen waarde naast algemene typeringen van periodes, stromingen en collectieven, die zij nuanceert en verrijkt.¹⁵

In 2005 publiceerde ik een biografie van de vrijzinnige oudtestamenticus B.D. Eerdmans (1868-1948), vijf jaar later een over zijn gereformeerde vakgenoot A. Noordtzij (1871-1944).¹⁶ Toen al speelde ik met het idee er nog een aan toe te voegen van een vertegenwoordiger van de grote middenrichting uit die tijd, de ethische orthodoxie, een kerkelijke en geestelijke richting die zich kenmerkte door veel aandacht voor de verhouding geloof en wetenschap en grote openheid toonde voor de cultuur, met behoud van de kern van het christelijk geloof. Ik zocht iemand die net als Eerdmans en Noordtzij kerkelijk, academisch en maatschappelijk actief was tot omstreeks de Tweede Wereldoorlog. Ik ben uitgekomen op De Groot. Waarom?

Allereerst omdat er weinig alternatieven waren. De enige twee die ik zag waren H.Th. Obbink (1869-1947) en L.H.K. Bleeker (1868-1943). Voor Obbink geldt dat hij weliswaar actief was als oudtestamenticus, maar dat hij professioneel toch vooral godsdiensthistoricus was. Bleeker vond ik te statisch: na tien jaar predikantschap in het dorp Nederhemert volgde een rustige loopbaan als hoogleraar in Gronin-

¹² Recensie in *Algemeen Weekblad voor Kerk en Christendom* 23 februari 1940.

¹³ In aansluiting op M.J. Aalders, *Ethisch tussen 1870 en 1920. Openbaring, Schrift en ervaring bij J.J.P. Valetton jr., P.D. Chantepie de la Saussaye en Is. van Dijk*, Kampen 1990, 16.

¹⁴ Remieg Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman*, Amsterdam 2020, 10.

¹⁵ Vgl. L.J. Dorsman, 'Ter inleiding. Biografie en autobiografie: problematische genres?' in: Idem en P.J. Knegtmans (red.), *De menselijke maat in de wetenschap. De geleerden(auto)biografie als bron voor de wetenschap- en universiteitsgeschiedenis*, Hilversum 2013, 11-24, aldaar 24.

¹⁶ Respectievelijk *Dienaar van twee heren. Het strijdbaar leven van theoloog-politicus B.D. Eerdmans (1868-1948)*, Kampen 2005, en *Gewantrouwd gereformeerd. Het omstreden leiderschap van neocalvinist Arie Noordtzij (1871-1944)*, Barneveld 2010.

gen. Daar was hij lokaal wel maatschappelijk en kerkelijk actief, maar van conferenties hield hij niet en voor samenwerkingsprojecten had hij te veel principes en te weinig geduld. Van twee andere namen, A.H. Edelkoort en B. Gemser, gold dat de eerste pas na de Tweede Wereldoorlog hoogleraar werd en dat de tweede het grootste deel van zijn professionele leven in Zuid-Afrika doorbracht. Bovendien was Gemser als persoon minder kleurrijk en breed dan De Groot.¹⁷

Daarmee kom ik in de tweede plaats op positieve overwegingen: Het bleek mogelijk om uit familiekring allerlei gegevens over De Groots persoonlijk leven te krijgen en in archieven en bibliotheken was heel veel te vinden. Hij was een gave persoonlijkheid, op vele terreinen actief, was werkzaam in vier gevarieerde hervormde gemeenten en in twee verschillende faculteiten aan twee universiteiten. Hij was een goede ingang in het hervormde kerkelijk leven voor de Tweede Wereldoorlog. Al bleef zijn wetenschappelijk werk door zijn vroege overlijden onaf, hij publiceerde genoeg om zijn positie te kunnen analyseren. Hij behoorde tot het type hoogleraren met een sterke maatschappelijke gerichtheid, die zich uitte in bestuurlijke betrokkenheid en populaire publicaties. Deze geven veel beter zicht op iemands gedachtewereld dan puur wetenschappelijk werk.

In de derde plaats genoot De Groot in zijn tijd grote bekendheid, maar doordat hij halverwege de bezettingsjaren stierf, was het aantal in memoriams beperkt en beknopt. Onder – vooral oudere – theologen is hij nog wel bekend door zijn publicaties over de psalmen en door de bewerking die A.R. Hulst van zijn aantekeningen uitgaf in *Macht en wil* (1952).¹⁸ Met zijn beeldende taalgebruik en meditatieve stijl is hij een goede bron voor preken. Wetenschappelijk is hij ondergewaardeerd en voorbijgezien. In de studies van James Loader en Simon J. de Vries over de geschiedenis van de Nederlandse oudtestamentische wetenschap ontbreekt zelfs zijn naam; De Vries noemt in plaats van De Groot nota bene Edelkoort als Noordtzijs opvolger in 1936.¹⁹ Wel kreeg De Groot in 1978 een plek in het *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme*.²⁰ Dit lemma steekt wat mager af bij die over andere oudtestamentici. De auteur, Aart de Groot, verzekerde mij dat hij dit stukje voor zijn rekening had genomen omdat er toen niemand anders voor te vinden was.

¹⁷ Bij wijze van ‘compensatie’ schreef ik over Edelkoort: ‘Benoeming in bezettingstijd? De moeizame weg van dr. A.H. Edelkoort (1890-1956) naar een theologische leerstoel’, *Kerk en Theologie* 74/3 (2023) 245-263 en over Gemser ‘Vergeefse vrijages. De benoembaarheid van top- en non-kandidaat Berend Gemser (1890-1962) op Nederlandse hoogleraarsposten’, te verschijnen.

¹⁸ Dit laatste boek is zeker in de geest van De Groot, maar ik taxeer het voor het overgrote deel toch als van de hand van Hulst. Hij werkte ‘vrij uitvoerige aantekeningen’ uit (7). Het notenapparaat is grotendeels naoorlogs. Zie ook de verantwoording bij het slothoofdstuk, waar Hulst schreef dat hij zich hiervoor had aangesloten bij de vorm waarin hij de aantekeningen had aangetroffen (337), waaruit duidelijk wordt dat hij in de rest van het boek vrijer te werk had moeten gaan. Voor mij reden om er met terughoudendheid gebruik van te maken.

¹⁹ S.J. de Vries, *Bible and Theology in the Netherlands*, Wageningen 1989², 111 n. 4. De lijst met hoogleraren op blz. 154 is wel correct.

²⁰ *BLGNI* I, 84-86.

In de universiteitsgeschiedschrijving ontbreekt de naam van De Groot eveneens vrijwel geheel. De Groninger academiehistoricus Klaas van Berkel schrijft herhaaldelijk over de leerstoel Hebreëws die in de jaren dertig sneuvelde, zonder de man te noemen om wie het ging. Voor het gedenkboek van de Utrechtse universiteit uit 1936 kwam de overstap van De Groot te laat. In de latere literatuur wordt hij slechts in het voorbijgaan genoemd. Hij behoort bepaald niet tot wat kerkhistoricus O.J. de Jong eens 'de vaste set bestudeerde voorgangers' noemde.²¹

Toen ik De Groot leerde kennen, vond ik al snel dat hij het verdiende in boekvorm te herrijzen. Er was het manco dat niemand van zijn oud-studenten meer leeft. Dit bleek te ondervangen doordat ik in mijn werkarchief notities terugvond van telefoongesprekken die ik in mei 2012 met hen had gehouden over hun herinneringen aan De Groot. Dit boek moest er kennelijk komen.

De ethisch-orthodoxe richting

Zoals gezegd vormden de ethisch-orthodoxen de grote middenrichting in de Nederlandse Hervormde Kerk. Aan hun linkerzijde bevonden zich de modernen, die na de eeuwwisseling steeds vaker vrijzinnigen heetten, aan hun rechterzijde de confessionelen en de gereformeerde bonders. De overeenkomst tussen laatstgenoemden was dat zij zich theologisch gebonden wisten aan de gereformeerde belijdenisgeschriften, zoals de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Verschillen waren er in de striktheid waarmee dit gebeurde (onbekrompen en ondubbelzinnig versus naar de letter), in liturgie (wel of geen gezangen naast de psalmen), in spiritualiteit (leerstelliger versus bevindelijker) en in kerkpolitieke opstelling (meer of minder betrokken bij (re)organisatie). De vrijzinnigen aan de linkerzijde van de ethischen kenmerkten zich door een radicaal-kritische houding ten opzichte van de inhoud van Bijbel en belijdenisgeschriften. In het begin van de twintigste eeuw kwam er onder hen een stroming op die zich weer sterker oriënteerde op de Bijbel en de kerkelijke traditie. Dit is het globale plaatje tot eind jaren twintig. Binnen de richtingen waren flanken en op persoonlijk vlak waren er veel nuances en 'raak- en snijvlakken'.²² Tijdgenoten spraken

²¹ O.J. de Jong, 'Ethisch hoezo?' in: J.R.A. Vlasblom en J.G. van der Windt (red.), *Heel de kerk. Enkele visies op de kerk binnen de 'Ethische Richting'*. Uitgave ter gelegenheid van het vijftienvintigste lustrum van het Theologisch-Litterarisch Studentengezelschap 'Excelsior Deo Iuvante' 10 oktober 1995, Zoetermeer 1995, 246-250, aldaar 249.

²² 'Raak- en snijvlakken' is een typering van Fred van Lieburg, die ook voorstelt meer te denken in termen van discoursgemeenschappen ('Jan Rap en zijn kerk. De missie van de confessioneel-hervormde beweging' in: Joke Roelevink en Jan Dirk Wassenaar (red.), *Belijdend onderweg. Confessionele Vereniging 1864-2014*, Zoetermeer 2014, 105-129, aldaar 121). Ik geef voor het overgrote deel van de periode die in deze biografie aan bod komt de voorkeur aan richtingen. In mijn boek *Schermen in de schemering* gaf ik in een bijlage een wat uitvoeriger schets van de kerkelijk-theologische richtingen (Hilversum 2007, 271-272), waarvan ik in dit boek een aangepaste versie opneem (bijlage III). De 'evangelische richting' laat ik weg, omdat die er in de derde generatie ethischen nauwelijks nog toe deed.

van 'dooreengelopen kleuren'.²³ Bovendien traden in de tweede helft van de jaren twintig allerlei verschuivingen op, die met name vanaf de jaren dertig de kerkelijk-theologische verhoudingen beïnvloedden. Met het noemen van de dialectische theologie van Barth en Brunner volsta ik hier. Historisch en principieel moet echter vastgesteld worden dat de ethische richting 'een zeer duidelijke schakeering' aanduidt.²⁴

De ethisch-orthodoxe richting waarmee De Groot affiniteit had, heeft in de geschiedschrijving over de eerste helft van de twintigste eeuw weinig aandacht gekregen – heel anders dan de negentiende-eeuwse voormannen La Saussaye en Gunning.²⁵ De Jong wijdt in zijn *Nederlandse kerkgeschiedenis* een bladzijde aan de jongere ethischen, waarbij hij zich beperkt tot de tweede generatie. De derde generatie komt slechts aan bod in de persoon van Maarten van Rhijn en onder de noemer van Barth en de reorganisatiepogingen in de Hervormde Kerk.²⁶ W.F. Dankbaar en J. van den Berg sommen in hun *Handboek der kerkgeschiedenis* weliswaar een uitgebreid rijtje ethisch-orthodoxe theologen op, inhoudelijk maken zij weinig wijzer. Ook zij geven vooral aandacht aan de barthiaanse invloed en de reorganisatiebeweging.²⁷ Iets uitgebreider over de tweede en derde generatie ethischen, maar toch ook opsommerig van aard is A.J. Rasker in zijn geschiedenis van de Hervormde Kerk.²⁸

In nieuwere overzichtswerken is de ethisch-orthodoxe richting nog minder in beeld. Van Lieburg en Van Eijnatten noemen in het voorbijgaan nog net de in 1921 opgerichte Ethische Vereeniging. Als zij de hervormde ontwikkelingen tot en met de Eerste Wereldoorlog de revue laten passeren, krijgen de confessionelen een alinea tussen langere passages over dolerenden, bonders en bevindelijk-gereformeerden, terwijl de ethischen niet bestaan lijken te hebben. Samen met de confessionelen komen zij pas weer terug in een *flash back* op de naoorlogse kerkelijke ontwikkelingen.²⁹ Ook Harinck brengt de ethische richting in het *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* niet scherp in beeld. De ethischen heten nog net een tussengroep tussen vrijzinnigen en confessionelen. Zij blijven in de schaduw van neocalvinisme en barthianisme.³⁰ Een uitzondering op deze historische verwaarlozing vormt Eginhard Meijering. Hij biedt zowel een korte schets van de tweede

²³ Naar de brochure *Dooreengelopen kleuren. Het onderscheid tusschen orthodox en modern*, Groningen 1912, van D. Bins jr.

²⁴ Zo terecht P.J. van Leeuwen ten aanzien van de ethische theologie (*De betekenis van Fr.D.E. Schleiermacher voor de theologie in Nederland*, Haarlem 1948, 119).

²⁵ De aandacht voor de confessionelen was overigens nog geringer. Er is weinig meer dan een deel van de opstellen in Roelevink en Wassenaar (red.), *Belijdend onderweg*.

²⁶ O.J. de Jong, *Nederlandse kerkgeschiedenis*, Nijkerk 1972, 362, 377 en 382-383.

²⁷ J.N. Bakhuizen van den Brink, J. van den Berg en W.F. Dankbaar, *Handboek der kerkgeschiedenis IV*, Leeuwarden 1985, 251-253.

²⁸ A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795*, Kampen 2004⁷ (eerste druk 1974), 247-250.

²⁹ Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, Hilversum 2006⁵, 274, 286-287 en 324-325.

³⁰ G. Harinck in Herman J. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen 2006, 682, 692, 762.

generatie ethischen als een lange portrettengalerij van de derde. Overigens zijn dit uitsluitend godsdienstwetenschappers en systematisch theologen.³¹

Deze in vrijwel de hele geschiedschrijving summierië of plichtmatige vermelding doet geen recht aan de omvang en de invloed van de ethisch-orthodoxe richting in de decennia voor de Tweede Wereldoorlog. Voor 1920 is de omvang van hun predikantenbestand in de Hervormde Kerk op 497 van de 1622 predikantsplaatsen geschat,³² in 1927 telden eigentijdse cijfers 502 van de 1644 predikantsplaatsen. De andere waren verdeeld over 477 vrijzinnigen, 451 confessionelen en 214 gereformeerde bonders.³³ De richting was dus zeer sterk vertegenwoordigd in de Hervormde Kerk, terwijl tegenstanders omstreeks 1920 signaleerden dat haar invloed in de voorafgaande jaren al 'aanmerkelijk' was verminderd.³⁴

Van de ethisch-orthodoxe richting is terecht gezegd dat haar invloed groot was, maar diffuus.³⁵ Groot moest ze wel zijn, want veel hoogleraren in de theologie waren deze richting toegedaan en ook in de leiding van de Hervormde Kerk waren haar aanhangers sterk vertegenwoordigd. 'Zij beschikt over tal van talentvolle en bezielde coryphaeën', constateerde de *Christelijke Encyclopaedie* in de jaren twintig.³⁶ Vaak is de ethisch-orthodoxe richting gekwalificeerd als elitair. Er werd wel gezegd dat zij alleen uit officieren bestond en geen soldaten had.³⁷ Maar een dergelijk beeld doet geen recht aan de grote achterban. Er was – om bij het beeld te blijven – in ieder geval sprake van een grote legertros.

Het diffuse gehalte van haar invloed was een gevolg van de geringe samenhang. Als middenrichting probeerden ethisch-orthodoxen het christelijk geloof zo te verwoorden dat het de moderne mens zou aanspreken. Zij konden de vrijzinnigen waarderen omdat dezen in het spoor van Verlichting en idealisme het christelijk

31 Eginhard Meijering, *Het Nederlandse christendom in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2007, 60-62, 140-156. Ook A.F. Schraevande wijst op de tekortkomingen in de geschiedschrijving, maar mist Meijering (*Hilbrandt Boschma (1869-1954). Nederlands-hervormd*, z.p. 2021, 14).

32 Waarvan ongeveer tien procent 'niet eenduidig' werd geacht door H. Knippenberg, C.M. Stoppelenburg en H.H. van der Wusten, 'De protestantenband in Nederland. Geografische spreiding der orthodox-protestanten in 1920 en 1985/6', *Geografisch Tijdschrift* 23/1 (1989) 12-22, aldaar 17, 20. Overgenomen in H. Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland*, Assen 1992, 109.

33 *De Waarheidsvriend* 21 oktober en 4 november 1927, overgenomen in de *Christelijke Encyclopaedie voor het Nederlandsche volk* VI, Kampen 1931, 367. Vgl. hierover Fred van Lieburg, 'Ook wij moeten ten strijde! Mobilisatie van gereformeerden binnen de Nederlandse Hervormde Kerk, 1906-1940' in: John Exalto en Fred van Lieburg (red.), *Bonders in opmars. Hervormd-gereformeerden 1890-1960*, Apeldoorn 2015, 27-55, aldaar 37-38. Een licht afwijkende telling stond in een ingezonden stuk van E. van Meer, geciteerd uit de kerkbode van de bondsdominee P. de Looze, in *AWCC* 29 april 1927: 500 modernen, 470 ethischen, 454 confessionelen en 220 bonders. Hier zit het grootste verschil in de vloeiende grens tussen links-ethischen en rechts-vrijzinnigen.

34 *De Waarheidsvriend*, geciteerd door *De Heraut* 16 mei 1920.

35 C.W. Mönnich in A.G. Weiler e.a., *Geschiedenis van de kerk in Nederland*, Utrecht-Antwerpen 1963, 279.

36 K. Dijk, 'Ethischen' in: *Christelijke Encyclopaedie* II, 123.

37 Noordmans, 'Ethisch' in: *VW* III, 503-504, aldaar 503. Of: 'veldheren zonder leger', aldus Hilbrandt Boschma, *Slapheid en ondergang van de ethische richting*, Assen 1941, 44.

JOHANNES DE GROOT
(1886-1942)

Het spectrum van de Nederlandse Hervormde Kerk was heel breed. De flanken van vrijzinnigen en gereformeerden zijn bekend. Maar van het brede midden, in de vooroorlogse jaren zo'n zestig procent van de kerk, is het beeld veel waziger. Dit boek gaat over een deel van dit midden, de zogeheten ethische richting. In de schijnwerper staat professor Johannes de Groot, die daarvan een prominent vertegenwoordiger was.

De Groot maakte in vijftien jaar tijd snel carrière van dorpsdominee in Garrelsweer tot stadspredikant in Den Haag. In 1928 werd hij in Groningen hoogleraar Hebreeuws. Acht jaar later stapte hij over naar de Utrechtse theologische faculteit, wat hem in het hart van orthodox-hervormd Nederland bracht. Hij was niet alleen een gerespecteerd hoogleraar Oude Testament. Zoals zoveel professoren van zijn generatie was hij volop kerkelijk en maatschappelijk actief. Hij bekleedde bestuursfuncties op het gebied van onderwijs en media. Vijf keer bezocht hij Palestina, een land dat voor hem het vijfde evangelie was, maar waarvan hij de toekomst somber inzag. Regelmatig was hij op de radio te horen. Een man met een missie.

Dr. Niels van Driel studeerde geschiedenis, theologie en archivistiek. Hij publiceerde tal van boeken en artikelen over de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme.

